

Van encyclopedisch verzamelen tot *Global Challenges*

Instituut voor Culturele Antropologie en Ontwikkelingssociologie

Gerard A. Persoon en Han F. Vermeulen

Inleiding

Het aardige van het schrijven van een institutionele geschiedenis is dat er altijd wat te vieren is: de vestiging van een instituut, de geboorte- of desnoods sterfdag van een beroemde voorganger of de verschijningsdatum van een baanbrekend werk. Deze bijdrage is geschreven in het kader van het vijftigjarig bestaan van de Faculteit der Sociale Wetenschappen (FSW) in Leiden. Het Instituut voor Culturele Antropologie en Ontwikkelingssociologie (ICA), opgericht in 1956, maakt daar vanaf het begin deel van uit. De wortels van de Leidse antropologie-beoefening gaan echter beduidend langer terug. Het Rijksmuseum voor Volkenkunde in Leiden werd opgericht in 1837 en de eerste leerstoel in de volkenkunde aan de Leidse universiteit werd ingesteld in 1877.¹

In die lange periode is veel onderzoek verricht en veel onderwijs gegeven. Er zijn daarbij allerlei verschuivingen geweest in onderzoeksthema's, in theoretische stromingen en in regionale specialisatie. Op de derde etage van het FSW-gebouw hangt een portrettengalerij van alle hoogleraren die ooit verbonden waren aan het Instituut, met de omschrijving van hun leeropdracht. Deze verzameling toont de rijke geschiedenis van het Instituut en geeft een beeld van de ontwikkeling van het vakgebied. Hoewel de nadruk in het verleden heeft gelegen op samenlevingen in ontwikkelingslanden, is de hedendaagse oriëntatie veel ruimer. Het huidige Instituut heeft een missie op het gebied van onderwijs en onderzoek met betrekking tot de studie van cultuur en ontwikkeling in de brede betekenis van het woord. Ook de studie van maatschappelijke verschijnselen in Nederland en de westerse wereld maakt deel uit van de onderzoeksactiviteiten.

Momenteel heeft het Instituut een studentenpopulatie van ongeveer 300 bachelorstudenten, 40 masterstudenten en 25 promovendi. Het Instituut heeft twee structurele en twee bijzondere leerstoelen en een hoogleraar met een nul-aanstelling. Met deze omvang van studenten en staf is het ICA anno 2013 het kleinste van de vier instituten binnen de FSW. In deze bijdrage gaan we terug in de tijd en geven we een overzicht van de geschiedenis van het Instituut en de periode van integratie in de faculteit, maar ook van de huidige situatie en trekken we enkele lijnen naar de toekomst.

De vroege antropologie

De opheffing van de in Leiden gevestigde 'Rijksinstelling van Onderwijs in Indische Taal-, Land- en Volkenkunde' vormde in 1877 de directe aanleiding tot het instellen van een leerstoel in 'De geschiedenis, letterkunde, oudheden, instellingen, zeden en gewoonten der volken van den Indischen archipel' in de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte. Het einde van de hogere beroepsopleiding voor koloniale bestuursambtenaren betekende het begin van de academische opleiding aan de Leidse universiteit, niet alleen in land- en volkenkunde maar ook in staats- en volksrecht evenals in een aantal belangrijke talen van de Indische Archipel, zoals het Javaans, Maleis

¹ Deze bijdrage is mede gebaseerd op het onderzoek naar de geschiedenis van de Leidse antropologie van Vermeulen (1997, 2002).

en Soendanees. Leiden kende toen al een lange traditie van de studie van talen en culturen van het Nabije en Verre Oosten. Daar sloot de studie van Nederlands-Indië bij aan. P.J. Veth, die al jaren hoogleraar was aan de Rijksinstelling in Leiden, werd in 1877 de eerste hoogleraar op deze leerstoel aan de Universiteit Leiden. De wetenschapsbeoefening had toen nog een encyclopedisch karakter: het bijeenbrengen van gegevens uit verschillende hoeken zonder duidelijk theoretisch perspectief (Scheffold, 2002). Veth's *Java* (1875-84) is daar een goed voorbeeld van. In 1885 kwam daar met zijn opvolger G.A. Wilken verandering in. Wilken was zeer productief in de korte periode dat hij de leerstoel bezette en introduceerde het evolutionisme in de Leidse antropologie (zie bijv. *Het animisme bij de volken van den Indischen Archipel* (1885)). Vlak voor zijn vertrek naar Oost-Indonesië om veldwerk te verrichten, overleed Wilken. Hij werd opgevolgd door de sinoloog J.J.M. de Groot, die onderzoek deed naar religie en kongsi's van Chinezen in China en Nederlands-Indië. De Groot werd op zijn beurt in 1904 opgevolgd door de arts en Borneoreiziger A.W. Nieuwenhuis, die de leerstoel tot 1934 bezette.

De nauwe verbondenheid van onderwijs en onderzoek met het koloniale bestuur werd doorbroken, toen in 1922 een nieuwe leerstoel werd ingesteld vanwege het Leids Universiteits Fonds (LUF). Deze leerstoel voor 'de algemeene volkenkunde' was mogelijk gemaakt door de invoering van een nieuw Academisch Statuut, dat was opgesteld door de historicus Johan Huizinga. J.P.B. de Josselin de Jong - door zijn leerlingen kortweg aangeduid als J.P.B. - werd erop benoemd. Er kwam aandacht voor een wetenschappelijk onderzoeksprogramma, voor theorie op het gebied van de volkenkunde en voor veldwerk. Toen J.P.B. de algemene leerstoel van Nieuwenhuis in 1935 overnam, ontvouwde hij in zijn inaugurale rede zijn programma voor comparatief onderzoek. In die rede, getiteld *De Maleische archipel als ethnologisch studieveld*, omschreef hij 'de structurele kern' van Indonesische samenlevingen en liet hij zien hoe door intern-vergelijkend onderzoek culturele verschijnselen uit verschillende samenlevingen te verklaren zijn. Tot de leerlingen van J.P.B. behoorde G.W. Locher, de latere oprichter van het Instituut voor Culturele Antropologie.

Aan de relatie tussen volkenkunde en de koloniale praktijk kwam een einde, toen in 1949 de soevereiniteitsoverdracht tussen Nederland en Indonesië werd getekend. Om de opgebouwde expertise niet verloren te laten gaan, werd vervolgens na overleg tussen universiteit en ministerie besloten tot de instelling van een studierichting niet-westerse sociologie, waarbij de toepasbaarheid van kennis een belangrijke rol bleef spelen. Er kwam binnen die studierichting meer belangstelling voor de politieke en economische verhoudingen in niet-westerse samenlevingen. De tweedeling die toen ontstond tussen ethnologie, met belangstelling voor de taalkundige, culturele en religieuze verschijnselen enerzijds, en de sociologische en op toepassing gerichte benadering van niet-westerse samenlevingen anderzijds, is jarenlang kenmerkend geweest voor de verhoudingen binnen de Leidse antropologie en niet-westerse sociologie. J.P.B. bleef overigens tot aan zijn afscheid in 1956 streven naar eenheid binnen de algemene antropologie, vanuit de gedachte dat samenlevingen 'gehelen' zijn die als zodanig bestudeerd moeten worden. Hij wilde naast de algemene leerstoel leerstoelen voor drie regio's: één voor Suriname en de Antillen, één voor Afrika ten zuiden van de Sahara en één voor Zuidoost-Azië en het Zuidzeegebied. Op deze laatste leerstoel werd na het afscheid van J.P.B. zijn neef P.E. de Josselin de Jong benoemd. Deze zou gedurende ruim dertig jaar het bekendste gezicht zijn van de Leidse antropologie, die inspiratie putte uit de Franse structuralistische antropologie (De Josselin de Jong, 1977).

Oprichting van het Instituut en de FSW

De gedachte dat de antropologiebeoefening het best zou kunnen plaatsvinden in een eigen instituut, kreeg in het midden van de jaren vijftig van de vorige eeuw vastere vormen. Het aantreden van P.E. de Josselin de Jong viel samen met de oprichting van het Instituut voor Culturele Antropologie in datzelfde jaar (1956), waarvoor met name Locher zich had ingezet. Locher combineerde een hoogleraarschap in de Faculteit der Letteren met het directeurschap van het Rijksmuseum voor

Volkenkunde. Het Instituut werd, niet toevallig, gevestigd in een bijgebouw van dat museum, het huidige paviljoen. Zijn leerstoel was gericht op de algemene sociologie der niet-westerse volken en vormde als het ware een brug tussen de Faculteit der Letteren, vanwege de niet-westerse studies, en de afdeling westerse sociologie in de Faculteit der Rechtsgeleerdheid. In die tijd leefde het idee om alle niet-westerse studies te bundelen in de Faculteit der Letteren. Begin jaren zestig werd echter om inhoudelijke en strategische redenen gekozen voor integratie van het Instituut in de Faculteit der Sociale Wetenschappen. Culturele antropologie werd in 1963 één van de vier instituten naast sociologie, psychologie en pedagogiek.

De nauwe relatie met het Rijksmuseum voor Volkenkunde bleef bestaan. De belangstelling voor de materiële cultuur en zijn betekenis, ofwel 'de taal der dingen', zoals prof. A.A. Gerbrands het in zijn inaugurale rede (1966) noemde, werd in onderzoek en onderwijs benadrukt. Daarnaast bleef de samenwerking met de Faculteit der Rechtsgeleerdheid en de Faculteit der Letteren intact.

Fase van groei

In 1967 werd het Instituut op grond van het Academisch Statuut omgevormd tot de Subfaculteit Sociaal-Culturele Wetenschappen. Daarbinnen waren drie vakgroepen, te weten culturele antropologie, sociologie der niet-westerse volken en de later gevormde vakgroep methoden en technieken. In de jaren 1970 groeide de subfaculteit enorm. De studenten kwamen in steeds grotere aantallen en de omvang van de staf hield gelijke tred. In 1979, met in totaal 470 studenten, kende het Instituut een staf van niet minder dan acht hoogleraren, één lector, negen gepromoveerde docenten, 30 doctorandi van wie de meeste docent waren, 17 studentassistenten en 15 secretariële en ondersteunende medewerkers. Er werd veel onderzoek verricht en de studenten namen graag deel aan de veldwerkstage. Ook het sociale leven bloeide. Dr. Peter Kloos, net overgekomen uit Amsterdam, zette in 1977 het jaarlijkse ICA-festival op, waarbij stafleden en gevorderde studenten hun onderzoeksprojecten en -resultaten presenteerden. Dit festival werd traditioneel afgesloten met een partijtje voetbal tussen stafleden en studenten en het ICA-cabaret, waarin muzikale kwaliteiten en de nodige (zelf)spot van en over stafleden de feestweek afrondde. In diezelfde periode is de enige film over het Instituut gemaakt, 'Icabury Tales', geregisseerd door Kees Putman (1976), waarin het antropologische veldwerk met een stevige knipoog in beeld werd gebracht.

Een hoogtepunt in die periode was het bezoek van Claude Lévi-Strauss aan het Leidse Instituut, in aansluiting op de uitreiking van de Erasmusprijs aan hem in 1973 in Amsterdam. Lévi-Strauss gold in die periode als de belangrijkste antropoloog ter wereld en was een bron van inspiratie voor velen. De vergaderkamer op de achtste etage van het inmiddels gesloopte gebouw aan het Stationsplein kon uit van nieuwsgierige stafleden en studenten.

Een kenmerkend onderdeel van de studie antropologie en niet-westerse sociologie was en is het veldwerk. Onder leiding van J.D. Speckmann, als hoogleraar benoemd in 1966, kreeg het methoden- en techniekenonderwijs ruime aandacht. Interview- en observatietraining en praktisch veldwerk werden centrale onderdelen van de opleiding. In de toenmalige kandidaatsfase betekende dit een drieweekse veldwerkperiode in Drenthe en later ook in de Achterhoek. In de doctoraalfase was het verplicht om naar het buitenland te gaan. Collectieve stages van minstens drie maanden werden aanvankelijk georganiseerd op het platteland in Spanje en Schotland. Later kwamen daar stages in Mexico, Senegal, Mali en Indonesië bij. Weer later konden in samenwerking met het Centrum voor Milieukunde Leiden (CML) ook veldwerkstages worden gedaan in de Filippijnen en Kameroen. Op die manier moesten antropologiestudenten bewijzen, dat ze zich konden aanpassen aan andere woon- en leefomstandigheden en in staat waren in betrekkelijk korte tijd onderzoeksgegevens te verzamelen en te analyseren. Koppeling aan de theorie was hierbij verplicht. Het methoden- en techniekenonderwijs en de leeronderzoeken in zowel kandidaats- als doctoraalfase vereisten zo veel

onderwijs en begeleiding, dat de M&T-afdeling uitgroeide tot een volwassen vakgroep binnen het Instituut, met eigen medewerkers en secretariaat.

Hoewel er nog steeds onderzoek verricht werd in Indonesië – het waren de jaren van het Suharto-regime –, kregen ook andere regio's aandacht. In Indonesië concentreerde het onderzoek zich lange tijd op de Minangkabau, een samenleving op Sumatra. Ook liepen er grote projecten op Java naar onder andere *family planning* onder leiding van Speckmann. Als onderdeel van het Cultureel Akkoord met Indonesië gaf het Programma Indonesische Studiën (PRIS) promovendi de mogelijkheid in Indonesië onderzoek te verrichten en Indonesische studenten de kans om in Leiden te studeren. Er waren verder projecten op Madura en in de Molukken. Het onderzoek in Afrika kreeg, mede door de nauwe relatie met het in Leiden gevestigde Afrika Studiecentrum (ASC), opgericht in 1958, een krachtige impuls. De vanuit het buitenland aangestelde hoogleraren K.A. Busia, J. Beattie en later A. Kuper gaven de Leidse antropologie een steeds sterkere Afrika-oriëntatie. Ten slotte moet Zuid- en Midden-Amerika genoemd worden als onderzoeksterrein van diverse medewerkers.

Het Instituut kende in die tijd maar liefst negen kernonderzoeksprogramma's met aan het hoofd bijna altijd een hoogleraar. Samen met medewerkers en gevorderde studenten werd aan specifieke onderwerpen gewerkt. Tot de meest succesvolle programma's in termen van publicaties en promovendi behoorden 'Cognitieve antropologie en structurele antropologie', onder leiding van prof. dr. P.E. de Josselin de Jong en dr. J.G. Oosten; 'Evolutionisme en Materialisme' van prof. dr. H.J.M. Claessen en dr. P. Kloos, met onder meer het 'Early States'-onderzoek; en 'Vrouwen en Ontwikkeling', later 'Vrouwen en Autonomie', onder leiding van prof. dr. E. Poster-Coster en dr. J. Schrijvers.

De reeds genoemde Gerbrands verwierf internationaal aanzien met zijn onderzoek naar niet-westerse kunst en de stijlkenmerken daarvan. Hij was sterk voorstander van het gebruik van foto en film bij het antropologisch onderzoek. Met zijn baanbrekend werk over Asmat kunstenaars in voormalig Nieuw Guinea legde hij de basis voor een typisch Leidse specialisatie: de visuele antropologie. In de jaren 1970 en 1980 inspireerde hij tal van studenten, die naast de gebruikelijke producten van wetenschappelijke arbeid (als boeken en artikelen) films produceerden of op een professionele manier fotografie in hun onderzoek gebruikten. Jaarlijks wordt de inspirator van dergelijk werk herdacht met de Gerbrandslezing.

Aan de bloeiperiode van de jaren zestig en zeventig kwam in het begin van de jaren tachtig een einde. Het aantal studenten begon te dalen en het instituut kreeg te maken met een fenomeen dat sindsdien niet meer is verdwenen: bezuinigingen. Verschillende bezuinigingsoperaties, toen 'krimp' genoemd, zorgden voor de nodige strijd en lieten soms diepe littekens in de onderlinge verhoudingen achter. Voor vrolijke activiteiten zoals het ICA-festival, een partijtje voetbal en (zelf)spot middels creatief cabaret was weinig plaats meer.

Eén instituut, twee (sub)disciplines

De vraag of het Instituut nu één of twee disciplines omvatte, heeft de gemoederen in de loop der tijd aardig beziggehouden. In de eerste jaren richtte het Instituut zich op de studie van 'andere culturen' en omvatte die studie alle aspecten van de samenleving: de taal, de economie, de materiële cultuur, de godsdienst, het juridische systeem, de politiek. In de opvattingen van Locher, leerling van Huizinga, ging het om de studie van een samenleving als geheel, inclusief historische ontwikkeling. Met de groei van de culturele antropologie als aparte discipline raakten verschillende aspecten, zoals de economie en het juridische systeem, op de achtergrond. De behoefte aan bestudering van dergelijke onderwerpen in de niet-westerse context werd echter nog sterk gevoeld en dit leidde tot de instelling van een buitengewone leerstoel op het gebied van de niet-westerse sociologie. R.A.J. van Lier werd in 1950 benoemd binnen de Faculteit der Letteren op een leerstoel voor 'de sociologie

en cultuurkunde van Suriname en de Nederlandse Antillen', later uitgebreid tot Midden- en Zuid-Amerika 'benevens de toegepaste sociologie der ontwikkelingslanden'. In 1956 kreeg Locher een leerstoel in 'de culturele antropologie, in het bijzonder de algemene sociologie der niet-westerse volken'. In de omschrijvingen van deze leerstoelen ging het nadrukkelijk om de integratie van culturele en sociologische aspecten van staat en natievorming en om de economische en sociale ontwikkeling, waarbij een vergelijkend en empirisch-sociologisch perspectief werd gekozen. Landen werden als eenheid van analyse belangrijker dan culturen. Het economische aspect van ontwikkeling had met econoom J.H. Boeke in de rechtenfaculteit grote bekendheid gekregen. Met de benoeming van W. Brand in 1957 werd economie nog hechter geïntegreerd in de niet-westerse sociologie. Het waren de beginjaren van de ontwikkelingssamenwerking en sociaaleconomische ontwikkeling stond hoog op de politieke agenda. In die tijd werden culturele antropologie en niet-westerse sociologie als complementair gezien voor de studie van de ontwikkeling van beschavingen. De studie van niet-westers recht, in de traditie van de *adat*-rechtsdeskundige C. van Vollenhoven, maakte deel uit van de sociologische benadering, een terrein waarop J. Keuning als hoogleraar werd benoemd in 1960 en J.F. Holleman in 1969. Met het zelfstandig worden eind jaren vijftig en zeker na toetreding tot de FSW in 1963 werd het Instituut een multidisciplinair centrum voor de studie van het niet-westen. In de eerste jaren omvatte het studieprogramma naast antropologische vakken colleges over sociologie, psychologie, linguïstiek, economie, recht en politicologie, terwijl daarnaast algemene sociologische en antropologische onderzoeksmethoden werden gedoceerd (Kloos & Claessen, 1975, 1981).

Na invoering van het Academisch Statuut in 1967 en kort daarna de Wet Universitaire Bestuurshervorming (WUB) in 1970 werd het instituut omgevormd tot twee vakgroepen, elk met een eigen onderwijs- en onderzoeksprogramma (culturele antropologie en niet-westerse sociologie). Het Instituut kreeg zoals gezegd in 1967 de status van subfaculteit. De twee vakgroepen verwijderden zich echter van elkaar. De vakgroepen functioneerden na verloop van tijd als aparte eenheden met weinig overlap. B.F. Galjart, die in 1974 de leerstoel van Locher overnam, was een Wageningse socioloog en leerling van Van Lier. Zijn specialisatiegebied was Latijns Amerika, maar hij vatte zijn leeropdracht 'algemene sociologie van de niet-westerse volkeren' meer op als een theoretische opdracht dan als een regio-specifieke. Galjart was voorstander van een vergelijkende macro-analyse van ontwikkelingsprocessen die boven regio-specifieke kenmerken uitsteeg. Hij zag ontwikkelingssociologie niet langer als onderdeel van de algemene wetenschap van cultuur, maar bewoog zich in de richting van een vergelijkende sociologie (Galjart, 1986; Nas & Silva, 1999). De antropologen legden juist nadruk op de culturele eigenschappen van samenlevingen en besteedden minder aandacht aan macro-verschijnselen, politieke macht en ontwikkeling. Zij richtten zich op de Angelsaksische en Franse culturele antropologie, met name op de structuralistische antropologie. Een uitzondering hierop was het onderzoek naar 'vroege staten' van Claessen, dat zich wel sterk richtte op politieke verhoudingen en machthebbers. Het Zuidoost-Azië deel van de leerstoel van De Josselin de Jong werd sinds 1989 bezet door Reimar Schefold, terwijl Peter Geschiere in 1988 op de leerstoel 'antropologie en sociologie van sub-Sahara Afrika' was benoemd.

Een poging om beide vakgroepen in 1988 te laten versmelten mislukte als gevolg van de grote tegenstellingen. De niet-westers sociologen zochten inspiratie bij de grote namen in de westerse sociologie en richtten zich op vraagstukken van armoede en rijkdom en ongelijke machtsverhoudingen. Een belangrijk element in de discussie tussen antropologen en niet-westerse sociologen was de vraag of de opleiding zich primair moest richten op de bestudering van ontwikkelingsproblemen of dat er ook gestreefd moest worden naar concrete bijdragen aan de oplossing ervan. Terwijl de antropologie zich vooral richtte op de studie en analyse van culturele en maatschappelijke vraagstukken, diende de ontwikkelingssociologie zich expliciet ook met interventies bezig te houden, als een soort toegepaste sociologie zoals Van Lier voorstond. Deze tegenstelling werd in deze periode flink aangescherpt. Maar als gevolg van het niet opvolgen van Galjart na diens emeritaat in 1998, evenmin als van andere vertrekkende ontwikkelingssociologen, is

deze subdiscipline in de loop der jaren in een ondergeschikte positie gekomen ten opzichte van de culturele antropologie. In 2000 werden vanwege verdere bezuinigingen de vakgroepen in elkaar geschoven (Holtzappel, 2002). De leerstoelen op het gebied van de antropologie van Indonesië en die van sub-Sahara Afrika werden na het emeritaat van Schefold en het vertrek van Geschiere naar Amsterdam vervuld door respectievelijk P.E. Spyer (in 2001) en P.J. Pels (in 2003).

Hoewel de tegenstellingen sterk leken, waren er ook medewerkers die zich in beide subdisciplines bleven bewegen. Els Postel-Coster, opgeleid in de antropologische traditie van J.P.B. de Josselin de Jong, verwierf bekendheid als leider van de op verbetering van de positie van vrouwen gerichte onderzoeksgroep VENA (zie hieronder), betaald door het Ministerie van Ontwikkelingssamenwerking. Peter Nas, die aanvankelijk een sociologische invalshoek had, gericht op de stedelijke problematiek, richtte zich later in samenwerking met Schefold op meer antropologische onderwerpen als traditionele vormen van architectuur en symboliek in de urbane context.

Opkomst en ondergang van nieuwe eenheden

Te midden van de gestage groei van het aantal studenten was er grote belangstelling voor toegepaste ontwikkelingsociologie. De eerste Wereldvrouwenconferentie in Mexico in 1975 was de directe aanleiding voor twee van de instituutmedewerkers, E. Postel-Coster en J. Schrijvers, om op uitnodiging van minister Jan Pronk een beleidsrapport te schrijven over de positie van vrouwen in de wereld. Aanvankelijk als derdegeldstroomproject opgezet, groeide dit initiatief uit tot een bloeiend onderzoeks- en documentatiecentrum Vrouwen en Autonomie (VENA). Vijftien jaar later werkten er 30 mensen in het kader van allerlei contractonderzoeken; ook deed een aantal mensen promotie-onderzoek. Verandering van de subsidievoorwaarden door het Ministerie van Ontwikkelingssamenwerking met onder meer een eigen bijdrage vanuit het instituut of de faculteit en gebrek aan aanvullende inkomsten, leidden enkele jaren later tot de ondergang van VENA. Op 1 januari 1996 werd het centrum opgeheven.

Hetzelfde lot trof het Leiden Institute for Development Studies and Consultancy Services (LIDESCO). Dit bureau was in 1982 opgezet met als doel het uitvoeren van contractonderzoek op het gebied van ontwikkelingsociologie. Vele afgestudeerden vonden via LIDESCO hun eerste onderzoeksbaan. Omdat de krimpende markt het echter steeds moeilijker maakte voldoende werk te genereren voor de medewerkers en LIDESCO een steeds zwaardere financiële last werd voor het Instituut, werd deze eenheid in 1995 opgeheven.

Beide ervaringen hebben het Instituut gedurende de daarop volgende jaren behoorlijk schuw gemaakt voor de institutionalisering van contractonderzoek en het op basis daarvan aantrekken van medewerkers.

Het Instituut, dat al sinds 1963 deel uitmaakt van de FSW, heeft soms, in golfbewegingen, intensief samengewerkt met instituten in andere faculteiten. Hier moet de samenwerking met de Faculteit der Letteren worden genoemd in het kader van de onderzoeksschool CNWS. Dit Centrum voor Niet-Westerse Studies beoogde een brug te slaan tussen de onderzoeksprogramma's van antropologie en die van verschillende vakgroepen binnen de letterenfaculteit. Vanaf 1988 deed het vooral dienst als opleidingsinstituut voor promovendi. Financiering van deze onderzoeksschool was mogelijk op basis van de zogenoemde Staal-gelden, bedoeld om de studie van relatief 'kleine letteren' mogelijk te maken. Samenwerking met regionale onderzoeksgroepen zoals Zuidoost-Azië en Afrikanistiek heeft jaren goed gewerkt. Ook maakten medewerkers van het Instituut deel uit van het bestuur van de onderzoeksschool; prof.dr. J.G. Oosten was er jarenlang directeur van. In 2008 kwam een einde aan deze onderzoeksschool door het wegvallen van de beschermde status op basis van de Staal-gelden. Sindsdien maken promovendi deel uit van de *graduate school* van de FSW.

Een ander initiatief dat vermelding verdient, is het samenwerkingsverband dat het Instituut in het midden van jaren 1980 is aangegaan met het toenmalige Centrum voor Milieukunde Leiden (CML). Het College van Bestuur had de mogelijkheid geboden om nieuwe initiatieven in te dienen voor onderzoek en onderwijs. Een interdisciplinair programma voor 'Milieu en Ontwikkeling' werd ontworpen. Hierin konden studenten vanuit verschillende studierichtingen onderwijs volgen over en veldwerk verrichten naar milieuproblemen en hun mogelijke oplossingen. Na verloop van enkele jaren raakte dit programma sterker geïntegreerd binnen het CML en verloor het Instituut directe verantwoordelijkheid. Twee veldstations, één in het noordoosten van de Filippijnen en één in het noorden van Kameroen, hebben gedurende ruim 20 jaar aan honderden studenten, onder wie veel antropologen, de mogelijkheid geboden relevante onderzoekservaring op te doen. Ook werden tal van promoties van zowel Nederlandse als Filippijnse en Kameroenese onderzoekers gerealiseerd. Beide veldstations werden echter vanwege bezuinigingen in 2009 gesloten (Persoon et al., 2009, De Jongh et al., 2010).

Specialisaties

In termen van aantal specialisaties was het Instituut in de jaren 1970 en 80 behoorlijk gegroeid. Veel hoogleraren en senior medewerkers waren in de gelegenheid hun eigen onderzoeksprogramma vorm te geven samen met geïnteresseerde studenten. Maar door de stabilisatie van het aantal studenten en het relatief topzwaar worden van de staf van het Instituut, met vrijwel alle medewerkers in vaste dienst, werd spanning onvermijdelijk. De financiële tekorten liepen op en pijnlijke ingrepen bleken onontkoombaar. Vrijkomende posities konden niet meer worden opgevuld en zelfs leerstoelen die altijd van cruciale betekenis waren geacht, zoals die van Galjart, Gerbrands, Claessen en Speckmann, werden opgeheven. Uiteraard leidde dit tot de nodige frustratie onder de medewerkers. Diverse medewerkers werden ontslagen of vertrokken naar elders. Verschillende oudmedewerkers werden hoogleraar aan een andere universiteit. Het secretariaat slonk tot zeer kleine omvang.

Op deze wijze zijn in de loop der jaren tal van specialismen verdwenen of werden specialismen niet meer op hoogleraarsniveau of op UHD-niveau ingevuld. De twee leerstoelen die het Instituut momenteel nog kent, zijn die voor contemporair Indonesië, bezet door Spyer, en die voor sub-Sahara Afrika, bezet door Pels. Vreemd genoeg heeft het Instituut op dit ogenblik geen algemene leerstoel culturele antropologie of ontwikkelingssociologie. Deze wat wonderlijke situatie is aanleiding geweest voor beide structurele hoogleraren om hun taakopvatting ruimer te interpreteren en thema's in het onderwijs- en onderzoeksprogramma op te nemen die de strikte leeropdracht overstijgen (zie bijv. Pels, 2008; Spyer & Steedly, 2013).

Op basis van de interesse in lokale rechtssystemen wordt samengewerkt met het Van Vollenhoven Instituut van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid, genoemd naar de bekende rechtsgeleerde. Via onderzoeksprogramma's op het gebied van erfgoed en de relatie 'science and society' is het Instituut nauw betrokken bij activiteiten van het International Institute of Asian Studies (IIAS). In het kader van het onlangs opgerichte samenwerkingsverband *Leiden Global* ontwikkelt zich weer een samenbundeling tussen het Instituut en tal van regionale onderzoeksgroepen binnen de Faculteit Geesteswetenschappen, de Faculteit Archeologie en enkele niet-universitaire instellingen zoals het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV) en het Afrika Studiecentrum (ASC).

De contacten met de Faculteit Archeologie zijn gericht op de studie van cultureel erfgoed en het gebruik van antropologische kennis bij de analyse en interpretaties van archeologische gegevens. Langs diezelfde lijnen is er samenwerking op het gebied van onderwijs tussen het Instituut en de Musea voor Oudheden en Volkenkunde.

Samenwerking binnen de FSW bestaat met specialisaties in de Politicologie, zoals die gericht op politieke systemen en processen in ontwikkelingslanden. Bovendien trekt de door het Instituut georganiseerde cursus 'Ontwikkelingsproblematiek' veel studenten van instituten binnen en buiten de FSW.

Inmiddels heeft het Instituut, naast de twee structurele leerstoelen voor Spyer en Pels, twee bijzondere hoogleraren en een hoogleraar met een zogenoemde nulaanstelling. De eerste bijzondere leerstoel is in 2009 ingesteld door het IAS en heeft betrekking op 'Milieu en Ontwikkeling in Zuidoost Azië, in het bijzonder de rol van inheemse volken'. Deze leerstoel wordt bezet door G.A. Persoon, die eerder werkte bij het Instituut voor Milieuwetenschappen. De tweede bijzondere leerstoel betreft 'Antropologie van materiële cultuur' en is in 2010 ingesteld vanwege het Leids Etnologen Fonds. Deze leerstoel wordt bezet door P.J. ter Keurs, werkzaam bij het Museum van Oudheden. A.J. Dietz is sinds 2010 naast directeur van het Afrika Studiecentrum (ASC) hoogleraar bij het Instituut op basis van een nul-aanstelling met als leeropdracht 'Ontwikkeling in Afrika'.

Hoewel het aantal structurele hoogleraren in de afgelopen jaren kleiner is geworden, is het aantal promoties toegenomen. Waren het vroeger vooral eigen stafleden die in combinatie met een baan als docent aan hun proefschrift werkten, tegenwoordig zijn het, naast Nederlandse promovendi, vooral mensen van buiten het instituut die in Leiden begeleiding zoeken voor hun promotieonderzoek. Zij zijn afkomstig uit landen als Duitsland, Australië, Indonesië, Chili, Kameroen, Filippijnen en Taiwan. Het aantal promoties is opgelopen tot gemiddeld zes per jaar.

Als één van de vijf antropologie-opleidingen in Nederland doet Leiden het relatief goed. Bij onderzoeksvisitaties scoort het Instituut vrijwel altijd goed of excellent, terwijl bij vergelijkende onderwijsvisitaties de antropologie-opleidingen in Nederland altijd vrijwel gelijk scoren en dus nauwelijks van elkaar verschillen.

Dispuut en Studievereniging

Nauw verbonden met de Leidse antropologie is het dispuut WDO, een afkorting die wel geïnterpreteerd wordt als *Waar Dromers Ontwaken*. Opgericht door studenten van J.P.B. de Josselin de Jong in 1928, wilde het dispuut studenten van verschillende disciplines bijeenbrengen (Van Wengen et al., 1995). Het dispuut bestaat in november 2013 85 jaar en heeft een lange lijst van (ex-)leden, onder wie grote namen uit de Nederlandse antropologie. Velen zijn in Leiden of elders hoogleraar geworden, zoals Schoorl, Pouwer, Buve, Trouwborst, Zuidema, Postel-Coster. Naast WDO werd in 1993 de studievereniging Itiwana opgericht, met andere doelstellingen. In de eerste plaats werden bestaande activiteiten voor en door studenten in de vereniging ondergebracht. In de tweede plaats wilde Itiwana de samenwerking tussen de studenten verbeteren en ervoor zorgen dat de verantwoordelijkheid voor de activiteiten bij een officiële rechtspersoon – de vereniging – kwam te liggen. Het betreft hier activiteiten als een introductieweekend voor eerstejaars, discussieavonden met docenten, studiereizen, feesten, en een nieuwsbrief van het Instituut. Een derde doelstelling van Itiwana is om het contact tussen de studenten in de verschillende studiejaar te verbeteren. Zo wordt er sinds de oprichting van de vereniging jaarlijks een feestavond voor alle studenten georganiseerd waar studenten in de masterfase die terugkeren van hun veldwerk, worden onthaald en vertellen over hun ervaringen. Itiwana werkt sinds de oprichting nauw samen met het dispuut WDO. Oorspronkelijk richtte WDO zich met name op discussieavonden en congressen voor studenten die al verder zijn in hun studie, maar tegenwoordig worden inhoudelijke bijeenkomsten en congressen vaker in samenwerking met Itiwana georganiseerd, ook voor studenten die in hun eerste of tweede jaar zitten. De studievereniging verzorgt tal van activiteiten, aanschaf van boeken, lezingen en een jaarlijkse studiereis naar bijvoorbeeld Marokko, Turkije of Roemenië. Itiwana speelt een grote rol bij de contacten tussen staf en studenten op het gebied van onderwijsbeoordelingen en de begeleiding van eerstejaarsstudenten.

Toekomst

Het onderzoek van het Instituut is nu gebundeld in het programma *Global Challenges* dat aansluit bij een diverse universitaire prioriteitsprogramma's, namelijk *Asian Modernities and Traditions* en *Global Interactions*. Daarin worden drie onderzoeksthema's geformuleerd. Dit zijn de onderzoeksprogramma's voor *Media and Material Culture*, onder leiding van Spyer, *Environment and Development*, onder leiding van Persoon, en *Economy and Culture*, onder leiding van Pels. Regionaal ligt de nadruk nog altijd op sub-Sahara Afrika, Zuidoost-Azië en Indonesië. Vrijwel alle medewerkers hebben hun primaire regionale belangstelling in één van deze regio's, maar combineren die met verschillende thematische interesses. In deze tijd van globalisering van cultuurverschijnselen, handel en geldstromen, toegenomen menselijke mobiliteit, en het ontstaan van nieuwe identiteiten binnen maar ook over de grenzen van traditionele politieke eenheden heen, betekenen dergelijke regionale specialisaties steeds minder in termen van geografische beperkingen. Dit komt ook tot uitdrukking in de thema's waarop individuele medewerkers zich de laatste jaren richten, waaronder sociale bewegingen, *corporate social responsibility*, sociale media en digitale cultuur, en populaire cultuur.

Het verloop in personeelsbestand heeft uiteraard ook geleid tot het verdwijnen van onderzoeksthema's die vooral gebonden waren aan één of enkele medewerkers, maar die vanwege andere prioriteiten niet op eenzelfde manier konden worden voortgezet. Deze thema's hebben gedurende lange tijd het gezicht van het Instituut mede vormgegeven. Dit komt onder andere door de individuele wijze van wetenschapsbeoefening, waarbij wellicht minder dan bij andere disciplines sprake is van 'schoolvorming' en grote onderzoeksprogramma's. Bij de verdwenen specialisaties of onderzoeksthema's horen bijvoorbeeld urbane sociologie, medische sociologie, en etnomusicologie.

Belangrijk is dat de staf na pensionering van een groot aantal medewerkers de laatste jaren sterk is verjongd. Hoewel de totale omvang ten opzichte van 10 à 15 jaar geleden vanwege diverse bezuinigingsrondes is ingekrompen, is er met de komst van 'nieuw bloed' een belangrijke impuls gegeven aan de vernieuwing van het onderwijs- en onderzoeksprogramma, waardoor nieuwe thema's en benaderingen een kans krijgen. En hoewel niet veel van de huidige stafleden zich primair als ontwikkelingssocioloog identificeren, zijn ontwikkelingssociologische perspectieven geenszins uit het onderwijs en onderzoeksprogramma verdwenen.

Door veranderingen in de financieringsstructuur van het onderzoek aan de universiteit moeten onderzoekers in steeds sterkere mate geld trachten te verwerven via externe financieringsbronnen, zoals NWO en KNAW, of zich richten op 'Brussel' of 'de markt' via opdrachten of *consultancies*. Deze financieringsbronnen zijn dikwijls gekoppeld aan specifieke thema's, waardoor de traditionele onderzoeksvrijheid in toenemende mate wordt ingeperkt.

Eén van de terreinen waarop het instituut zich sterker wil profileren is die van de visuele antropologie, omdat Leiden hiermee een unieke positie in Nederland heeft. Door bezuinigingen bleven vacant gekomen posities in de afgelopen jaren onvervuld en is de bezetting beperkt. Met de revolutie in digitale middelen en de grote rol die beeld (foto en film) en geluid in de huidige wereld spelen, kan de antropologie hieraan niet voorbijgaan. Dit geldt zowel voor de bestudering van de betekenis van de digitale wereld in de communicatie tussen mensen, als voor de manier waarop de verslaggeving van de resultaten van die bestudering moet plaatsvinden (Postma & Crawford, 2006).

Een andere vernieuwing die binnenkort wordt ingevoerd is die van de zogenoemde 'field schools', waarbij het onderzoek van masterstudenten gedeeltelijk onder begeleiding van stafleden zal worden uitgevoerd. In feite is dit het opnieuw leven inblazen van begeleid veldwerk, zoals dat een halve eeuw geleden onder leiding van Speckmann en Gerbrands is ingevoerd. De laatste jaren hebben studenten echter de neiging om naar alle mogelijke plaatsen uit te zwerven, waardoor de

specialisatiegebieden en –thema’s van minder belang lijken te zijn. Na uitgebreide evaluaties en kritische analyse van de resultaten van dit veldwerk van masterstudenten is besloten dit veldwerk middels ‘field schools’ op een hoger niveau te tillen. Het doel ervan is om studenten ook tijdens hun veldwerk in het buitenland te kunnen begeleiden in de veronderstelling dat met deze ‘on the spot’ training de kwaliteit wordt verbeterd. Deze ‘field schools’ zullen samen met partnerinstellingen in Afrika (Ghana) en Zuidoost Azië (Indonesië en de Filipijnen) worden opgezet.

De arbeidsmarkt van antropologen heeft altijd een brede variatie aan mogelijkheden vertoond: het stereotype beeld van een antropoloog die uitsluitend verre en exotische volkeren bestudeert, is lang achterhaald. Antropologen vinden werk bij allerlei soorten onderzoeksinstellingen, bij nationale of internationale organisaties actief op het gebied van ontwikkelingssamenwerking of in de diplomatieke dienst. Anderen legden zich toe op media of gingen het onderwijs in. De beoefening van de antropologie en ontwikkelingsociologie bestaat bijna 150 jaar in Leiden. De laatste 50 jaar is de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Universiteit Leiden het ‘huis’ geweest, waarbinnen het Instituut voor Culturele Antropologie en Ontwikkelingsociologie naar haar huidige omvang en status is gegroeid. Binnen deze context floreert het Instituut. Het is de verwachting dat dit nog lang zo zal blijven.

Gerard Persoon is IAS-hoogleraar Milieu en Ontwikkeling, in het bijzonder met betrekking tot de inheemse bevolking van Zuidoost Azië. Zijn vakgebieden zijn antropologie en milieukunde, en zijn onderzoeksactiviteiten richten zich specifiek op de interactie mens-milieu in verschillende leefwerelden, maar voornamelijk de oerwoudebewoners in Indonesië en de Filipijnen. Hij was betrokken bij talloze onderzoeks- en trainingsprojecten in Zuidoost Azië, alsmede projecten voor natuurconservering. Zijn publicaties bewegen zich op het gebied van ontwikkelingsprocessen bij inheemse volken, co-management en conservering van natuurlijke bronnen, en vraagstukken op het gebied van eilandgemeenschappen.

De promotieonderzoeken die Gerard Persoon begeleidt omvatten onder meer de rol van inheemse volken in de bescherming van biodiversiteit en het beheer van natuurlijke bronnen in Indonesië, de Filipijnen en Taiwan; de exploitatie van bosbijproducten, het beheer van zee- en binnenlandse visserij, en de modernisatie van de nomadische veehouderij. Hij is lid van de Nederlandse overheidscommissie voor duurzaam hout, en van verscheidene andere organisaties op het gebied van milieu en ontwikkeling.

Han Vermeulen is als wetenschapshistoricus verbonden aan het Max Planck Institute for Social Anthropology in Halle (Saale) en het Interdisziplinäre Zentrum für die Erforschung der Europäischen Aufklärung (IZEA) der Universität Halle-Wittenberg in Duitsland. Opgeleid als cultureel antropoloog in Leiden deed hij veldwerk in Noord-West Tunesië en specialiseerde zich in de geschiedenis en theorie van de antropologie. Hij werkte aan de Onderzoeksschool CNWS en de Vakgroep CA/SNWS in Leiden van 1991 tot 2003. Zijn belangstelling gaat vooral uit naar het ontstaan en de vroege ontwikkeling van de sociaal-culturele en de biologische antropologie. Hij redigeerde zeven bundels en publiceerde ruim 50 artikelen over aspecten van de geschiedenis der Nederlandse, Duitse en Russische antropologie, etnologie en etnografie vanaf de achttiende eeuw tot heden. Zijn e-mail adres is: vermeulen@eth.mpg.de.

Literatuur

- Gerbrands, A.A. (1966). *De taal der dingen*. Inaugurele rede Universiteit Leiden. Den Haag: Mouton & Co.
- Galjart, B.F. (1986). *Omwille van de ontwikkelingssociologie*. Muidenberg: Dick Coutinho.
- Holtzappel, C.J.G. (2002). Fifty years of non-western sociology in Leiden. In H. Vermeulen and J. Koppers (Eds.). *Tales from Academia: History of anthropology in the Netherlands*, Part 1, 183-225. Nijmegen: NICCOS/Saarbrücken: Verlag für Entwicklungspolitik.
- longh, H.H. de, Persoon, G.A., Buij, R., Mvondo, J.P., Croes, B. & Tumenta, P. (Eds.) (2010). *Savannah landscapes for the future: Celebrating 20 years of environmental research and education in Northern Cameroon*. Leiden/Marou: CEDC.
- Josselin de Jong, P.E. de (Ed.) (1977). *Structural anthropology in the Netherlands: A reader*. KITLV Translation Series no. 17. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Kloos, P. & Claessen, H.J.M (Eds.) (1975). *Current anthropology in the Netherlands*. Rotterdam: NSAV.
- Kloos, P. & Claessen, H.J.M (Eds.) (1981). *Current issues in anthropology: The Netherlands*. Rotterdam: NSAV.
- Nas, P.J.M. & Silva, P. (Eds.) (1999). *Modernization, leadership and participation: Essays in honour of Benno Galjart*. Leiden: Leiden University Press.
- Pels, P. (2008). What has anthropology learned from the anthropology of colonialism. In *Social Anthropology* 16(3), 280-299.
- Persoon, G.A., Masipiqueña, A., Van der Ploeg, J., Masipiqueña, M. & Van Weerd, M. (Eds.) (2009). *Crossing Boundaries: Celebrating 20 years of Environmental Research in Cagayan Valley and Sierra Madre*. Leiden/Cabagan: CVPED.
- Postma, M. & Crawford, P.I. (Eds.) (2006). *Reflecting Visual Ethnography: Using the Camera in Anthropological Research*. Leiden: CNWS Publications/Højbjerg: Intervention Press.
- Putman, K. (1976). *Icabury Tales* (film). Leiden: Antrocine Productions.
- Schefold, R. (2002). Indonesian studies and cultural anthropology in Leiden: From encyclopedism to field of anthropological study. In H. Vermeulen & J. Koppers (Eds.). *Tales from Academia: History of anthropology in the Netherlands*, Part 1, 69-93. Nijmegen: NICCOS/Saarbrücken: Verlag für Entwicklungspolitik.
- Spyer, P. & Steedly, M.M. (Eds.) (2013). *Images that move*. Sante Fe: School for Advanced Research Press.
- Van Wengen, G.D., Wassing, R.S. & Trouwborst, A.A. (Red.) (1995). *Waar dromers ontwaken. Terugblik van oud-leden van het Leids Ethnologisch Dispuut W.D.O. op 45 jaar culturele antropologie*. Leiden: P.E. Bijvoet.
- Vermeulen, H.F. (1997). Van Instituut voor CA en SNWV tot Vakgroep CA/SNWS (1955-1997): professionalisering van de antropo-sociologie in Leiden. In H.J.M. Claessen & H.F. Vermeulen (Red.). *Veertig jaren onderweg. Lezingen gehouden op de eerste alumnidag van de vakgroep Culturele Antropologie en Sociologie der Niet-Westerse Samenlevingen te Leiden*. Leiden: DSWO Press, 13-52.
- Vermeulen, H.F. (2002). Contingency and continuity: Anthropology and other non-western studies in Leiden, 1922-2002. In H. Vermeulen & J. Koppers (Eds.). *Tales from Academia: History of anthropology in the Netherlands*, Part 1, 95-182. Nijmegen: NICCOS/Saarbrücken: Verlag für Entwicklungspolitik.
- Veth, P.J. (1875-1884). *Java: geografisch, ethnologisch, historisch*. 3 dln. Haarlem: Bohn.
- Wilken, G.A. (1885). *Het animisme bij de volken van den Indischen archipel*. Leiden: E.J. Brill.